

KOMLÓS ALADÁR

A „KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET“ VITÁJA.*

Azt a vitát, amely Arany János »Kozmopolita költészet« című verse körül a múlt század végén hullámzott, irodalomtörténetünk eddig mint kuriózumot, érdekes epizódot ha emlegette. Annyira sem érdemesítette, hogy tisztázta volna a költemény létrejöttének körülményeit, hátterét, célzatát, célpontját, még kevésbé a vers és a nyomában támadt hosszú vita társadalmi jelentőségét. Mindössze annyit tett, hogy időnként megsuhogtatta a verset egy-egy újszerű irodalmi jelenség felé. Így esett, hogy utóbb magát a verset buzgón félreértették, történelmi szerepét meg elfeledték. Pedig, mint látni fogjuk, a kozmopolitizmus volt a jelszó, amely körül a múlt század 70-80-as éveiben az ellentétes társadalmi erők harci frontokba tömörültek, s így Arany verse vízvázalasztó lett, a szóbanforgó vita pedig irodalmunk egyik korfordulóját jelzi: a népnemzeti irány egypárt-uralmának végét, egy nagyvárosi jellegű új irodalom feltűnését.¹

I.

Arany verse 1877 nyarán íródott és a Fővárosi Lapok 1878. 140. számában jelent meg, Támadás volt azon költők ellen, akik keveslik a honi dicsőséget, az egész világot akarják meghódítani, s evégből idegen tárgyakat dolgoznak fel, »elvont ideál«-ról dalolnak s megvetik a nemzeti bélyeget. Arany egyfelől bűnös nagyravágyást és gögőt lát magatartásukban, másfelől lelkiismeretlen és gyáva elárulását a nemzetnek, épp fenyegettetése pillanatában. Pontosabban: a vers szerint a kozmopolita túljár műveiben hazája földjén (1. vsz.), kivágyik népéből, mert kevesli a hazai dicsőséget (3. vsz.), nem talál itthon elég tárgyat (3. vsz.), elvont ideálról dall (4. vsz.), megveti nemzeti bélyegét. A vers kulcsát, ítéleteinek alapját alighanem a második versszakban találjuk meg:

»Ám terjessze a hatalmas
Nyelvét, honját, istenit!
Zugó ár az, mindent elmos,
Rombol és termékenyít:
De kis fajban, amely épp e
Rombolásban utban áll:
Költő az legyen, mi népe, —
Mert kivágyni: kész halál.«

Másképp: a nagy nép költője büntetlenül kívánhatja idegenben terjesztetni műveit, de a magyarhoz hasonló kis nemzet költője veszve van, ha arra törekszik, hogy a külföldet is meghódítsa. Arany felfogása szerint a költő megszűnik nemzeti lenni, mihelyt külföldi sikert akar. Úgy látszik u. i., véleménye szerint némely költőnk e hódítás érdekében mond le a nemzeti jellegről s dalol »puszta elvont ideállal«. Ez értelmezés helyességét erősíti az is, hogy a költemény első fogalmazásában a kozmopolita költőt megvetően »kozmpopolita cigány«-nak nevezi², azaz olyan valakinek, aki bárkinek kész a fülébe húzni.

*A szerkesztőség több lényeges kérdésben nem ért egyet Komlós Aladár cikkével, de a tanulmányt, problémafelvetése és anyaga alapján alkalmasnak tartja, hogy egy vita kiindulópontja legyen. Szerk.

¹ Az egyetlen eddigi kísérlet irodalmunk ez egyik legnagyobb jelentőségű elvi vitá-

² *Arany Összes művei*, I. 540. I. 1951.

Súlyosan félreértene ugyanis Aranyt vagy Gyulait, aki feltételezné róluk, hogy kozmopolitizmus-ellenségük a külföldtől való tanulás tilalmát jelentette. Ily szándék távol állt tőlük. Volt korukban egy ilyen parlagi irányzat, de ezzel ők éppúgy szembeszálltak, mint a kozmopolitizmussal. Ez irány hívei a szellemi restséget és versenyképtelenségük érzését minden külföldi kultúra otromba megvetésébe bujtatták, s az elzárkózást hazafias kötelességnek hírdették. Arany viszont a világirodalom egyik legalaposabb ismerője volt, s nemcsak ismeretei szaporításáért, kiváncsiságból vagy gyönyörűségéből olvasott, hanem azért is, hogy amit lát, a maga művében felhasználja; Gyulai is szép műveltséggel rendelkezett a nagy idegen litteratúrákban; az általuk vezetett Kisfaludy Társaság elnöki beszédei s könyvkiadási gyakorlata is igazolják, hogy egyenesen feladatuknak tartották a nyugati klasszikusok átültetését nyelvünkbe, s mikor Hermann Ottó 1889. május 21-én parlamenti beszédében kifogásolja, hogy a tudományt nálunk idegen és arisztokrata szellemben művelik, Péterfy Jenő — alighanem Gyulai sugalmazására — a Budapesti Szemlében s fkraszáll a szellemi védővám ellen. Arany és Gyulai nem ítéli el tehát az idegenben járást, ha tanulást jelent és a tanultaknak magyarrá asszimilálását; de elítéli, ha rúgója a magyar világ megvetése s az idegenbe olvadás vágya. Azaz Arany szerint: Helyes nyugatra mennünk, ha onnan zsákmánnyal akarunk visszatérni; de átok arra, aki sóvárogva les ki az idegenbe és szeretne otthagadni.

Mindez rendben is volna, senkinek sem lehet szava ellene, hiszen valóban nem ítéltető el eléggé az a költő, aki nagyravágyásból vagy gyávaságból elhagyja fenyegetett nemzetét; bajosan is képzelhető író, aki ezt kétségbevonhatná. Ha azonban a költeményt ama történelmi körülmények közé helyezzük, amelyek közt született, s megkeressük, milyen jelenségekk. l szemben íródott, azaz mire szolgált, s mit jelentett a maga idején: a kérdés elveszti egyszerűségét és egy csomó probléma merül fel körülötte.

Arany ellenszenve az oly költővel szemben, aki hazáján túl keresi hazáját, nem most szólal meg először. Már 1851-ben »A költő hazája« című verse szerint a költőnek »egy — csak egy hazája van«, s ez addig terül, míg énekét értő nép veszi körül. A vers arra vall, hogy Arany 1851-ben is látni vélt magyar költőket, akik szülőföldjük helyett a glóbuszt tekintették hazájuknak. 1860-ban már a »kozmpolitita« szó is felmerül nála. Prinz von Wittgenstein »Hadshi-Jurt« című csecsenc-eposzáról szóló bírálatában ugyanis ezt írja az egykorú német irodalomról: »Ha látom, miként rohan a kozmpolitita faj a világ négy sarka felé, a tigrisek és cethalak honába, miként telepszik meg egy karcú pálma levegője alá, majd az ellátatlan praerik embernyi magas fűvében, vagyis, igazábban szólva, hogyan temetkezik utazási nép- és földirati könyvek tetemes foliantjai közé, hogy a költészetben valami újat, érdekest, csiklandót (piquant), valami »nie da gewesen«-t állítson elő, s az ihlet hiányát kelmeiséggel, az emberi természet igazi hű festéseit a flamingó és kajdács színeivel, a cselekmény, alakok domborúságát lapos tájképekkel, az alkotás erejét gygasi erőlködéssel pótolja: nem irigylem hódításait.«³

De Arany költeményének történelmi jelentőségét, sőt a jelentését is csak akkor érthetjük meg igazán, ha tudjuk, kiket támad és miért. Minél messzebb távolodtunk azonban a vers születésétől, annál alaposabban félreértették. Úgy látszik, a költemény vágásának irányát már a kortársak is különbözőképp fogták fel; mint látni fogjuk, Gyulai és Beöthy Zsolt már 78-ban eltérően értelmezték. Nem felel a kérdéses Voinovich részletes Arany-életrajza sem. Pedig e vers harcos vers, s egy harc értelmét csak akkor látjuk tisztán, ha tudjuk, kik ellen irányul. Egyetlen kísérlet történt csak a vers, illetve egy mozzanata létrejöttének magyarázatára: Tóth Béla »Arany párisi cenzora« címen azt a feltevést kockáztatta meg, hogy a »Légy te két világ csodája« kifejezés kesernyésen dacos büszkeségét Saint René Taillandier-nak a Revue des deux Mondes-ban 1860-ban La poésie hongroise au 19.-e siècle című tanulmánya fakasztotta, amely kedvezőtlenül ítélte meg a költőt.⁴ Egy új középiskolai tankönyvünk meg éppen, a Revue tanulmányát egyáltalán nem, Tóth Béla cikkét is alkalmasint csak hallomásból ismerve, már így magyarázza a költeményt: »Egy francia folyóirat kifogásolta, hogy Arany költeményei túlságosan magyarosak s ezért nem tudnak

jának vizsgálatára tudomásom szerint »A kozmpolitita költészet pöre« című cikkem a Magyarok 1948. szeptemberi számában. Azóta talált új adatok és szempontok fényében azonban világosabban látom a kérdést, s ezért, tekintettel fontosságára, helyet kértem új megértégyalására.

³ *Összes Művei*, 1204-5. 1.

⁴ *Széphalom*, 1929.

Nyugaton hírnevet szereznie.⁵ Idétlen és sértő feltevés! Arany azért támadta volna a kozmopolitizmust és vádolta hazaárulással szinte az egész fiatal magyar irónemzedéket, mert tizenhét évvel azelőtt őt a magyarossága miatt kisebbitette egy francia folyóirat? Ha elolvassuk a szóbanforgó francia tanulmányt, kiderül, hogy a tankönyv szerzői csak messziről hallottak róla harangozni. A francia író ugyanis (aki Kertbeny fordításából ismerte irodalmunkat), valóban azt állítja, hogy Magyarországon van egy nemzeti érzésű és egy kozmopolita jellegű írócsoport, de a kettő közül az előbbit és köztük Aranyt ítéli rokonszenvesebbnek:

«Il y a — comme on l'affirme — folytatja — deux groupes d'écrivains en Hongrie, les écrivains cosmopolites (on leur a donné ce nom) qui abusent des importations étrangères et les écrivains nationaux, religieusement fidèles à l'esprit et aux règles de leur langue, ce sont ces derniers sans nul doute qu'on doit encourager». Ha Garayt mégis Arany fölé helyezi, csak azért teszi, mert »Az Obsitos« költőjét tehetségesebbnek, sőt — magyarabbnak véli Aranynál (akinek »Murány ostroma« című költeményét például azért ítéli el, mert közönséges nemzetárulást dicsőít). A tankönyv egyébként nem teljes szabátossággal idézi Aranyt, hanem a vershez mellékelt kísérőlevelét is: »Arany, saját szavai szerint, a nemzeties költészet utolsó mohikánja«. Mint látni fogjuk, Arany a verset kísérő levelében félreérthetetlenül a népnemzeti irányról beszél.

Arany gondolatait érdekesen világítja meg az a kísérőlevél, amellyel a verset a Fővárosi Lapok szerkesztőjének, Vadnai Károlynak elküldte. E levél csak a költő halála után, 1882. október 27-én az Egyetértésben látott napvilágot, s Arany-kiadásaink eddig elmulasztották közölni. Fő részeiben így hangzik: »Ez a versecske szintén mult nyári termés; megvolt hát már, mikor tőlem b. lapja számára költeményt kért, de nem adtam oda, mert akkori „diadalaim“ közepette nem akartam oly hangot hallatni, melyet az érdeklettek kihívónak, támadónak vehettek volna. Ön látni fogja, hogy nincs benne semmi támadás senki ellen, csak egy lelkemből önként felszakadt fájdalmas szózat, annak láttára, hogy újabb költőink a népnemzeti nyomokat kerülve kerülni látszanak s bizonyos kozmopolitásban tetszelegnek. Azt hittem, hogy a költészet nemzetisége mellett kötelesség s legillőbb felszólalni nekem, ki még ez irány utolsó Mohikánjaként a földön járok«.

Kik voltak ezek az újabb költőink? Nyomukra vezet Reviczky Gyula egyik legjobb barátjának, Koroda Pálnak cikke, aki ugyanis, mintha lelkiismerete nem hagyná nyugodni, egy teljes félszázaddal később, 1929-ben visszatér a költemény születési körülményeire, s bár senkisémet vádolja, tisztázni akarja magát és barátait. Cikke szerint⁷ a költemény félreértésből született, amelyet Arany környezetének — Koroda szerint bizonyára főképp az akkori fiatalok béte noire-jának, Gyulainak — áskálódásai okoztak, de amelyben ők maguk merőben ártatlanok voltak. Aranyt, írja, azok »akik ez időben legtöbbet érintkeztek vele, rábírták, hogy a kozmopolita költésztől verset írjon«. Korodának, aki 78-ban meglátogatta őt, elmondta, hogyan igyekeztek őt a legifjabb nemzedéktől elriasztani. »Ingerelték Arany Jánost, mintha a legifjabb írók mindannyian ellene lázadtak volna.« Pedig »ő voltaképp csak fiának, Arany Lászlónak műveit ismeri. A „Kozmopolita költészet“ című vers magyarázataul említette, hogyan feketítették előtte az új költőket, kiket Titán Laciknak csúfoltak. Ráfogták az új költőkre, hogy megvetik a magyar fajt, a magyar nemzetet, holott ezek magyar őseikkel büszkélkedtek.«⁸ Lehetséges, hogy Koroda emlékezetében a letelt félszázad alatt egy és más elhomályosult. De emlékeinek megbízhatósága emelkedik szemünkben, ha meggondoljuk, hogy a fontos tárgyú beszélgetést a fiatal költő a csodált Arany Jánossal folytatta, utóbb bizonyosan sokszor megbeszélte barátaival, s így az mélyen lelkébe vésődhetett. Így a közlés velejét, hogy Aranyt valami személyes megbántottság is fűthette a vers megírásakor, a valósággal egyezőnek tekinthetjük. Mindenesetre feltűnő, hogy Koroda beszélgetése Arannal kizárólag a »Kozmopolita költészet« s a költőnek a fiatalokhoz való viszonya körül forog; egyenesen úgy látszik, mintha látogatásának épp e kérdés tisztázása lett volna a célja.

Arany kísérőlevele és Koroda cikke tehát egyaránt kimondja, illetve sejteti, amiről a vers hallgat: Arany a nemzet létét csak a népnemzeti iskola fennmaradásával látja biztosítottának.

Ha már most azt a kérdést vetjük fel, kik lehettek az írók, akik 1877 táján elszakadtak a népnemzeti iránytól, az útbaigazítást Arany egyik legjobb barátjának, Gyulai Pálnak

⁵ Barta János stb. *Magyar irodalomtörténet az ált. gimn.-ok számára* II. rész, 1951 276. l.

⁶ Célzás az Őszikék sikerére.

⁷ *Irodalmi körforgás*, Nyugat, 1929.

⁸ *Irodalmi körforgás*, Nyugat, 1929.

egy bírálatából kapjuk meg, amely 1877 őszén jelent meg a Budapesti Szemlében, tehát ugyanabban az időben, 1877 nyarán íródott, mint a költemény, s feltehető, hogy épp beszélgetéseik alapján. A bírálat szerint »Koroda Pál költői beszélyeit talán említenünk sem kellene, a mellőzés volna a legillőbb bírálat, de mégis szólnunk kell róla, mert mutatják, hogy ifjabb költőink mindinkább csatlakoznak ahhoz az irányhoz, amely költőinknek legújabb betegsége. Líránk már nem szívja többé táplálékát a népnemzeti elem hagyományos földjéből, drámai és elbeszélő költészetünk nem igen veszi többé tárgyait a magyar társadalom multjából és jelenéből, hanem bekalandozva a világ minden részét, idegen nemzetekhez fordul.«⁹ Gyulai itt ugyanazt az írói eljárást pellengérezte ki, amelyet Arany, csak nevet nem ad még neki. S nehogy a legkisebb kétségünk lehessen arról, hogy mindketten ugyanazt az irányt veszik célba, Gyulai 1879. február 10-én Szigligetiről mondott emlékbeszédében újból szembefordul vele: »Most mintha bizonyos kozmopolita szellem kezdené megszállni drámaíróinkat. Elfordulnak nemzetünk történetétől, s a magyar társadalom helyett. . . Végül fejtegetéseit Arany »Kozmopolita költészet«-éből vett idézettel támasztja meg. Ez a beszéd, mely a versre hivatkozva, a költő barátja ajkáról még Arany életében hangzott el, egymagában is kétségtelenné teszi, hogy Arany ugyanazt az eljárást bélyegzi meg a kozmopolita szóval, amit Gyulai: a költött idegen világ ábrázolását.

S Gyulai kritikáit forgatva, azt is egészen pontosan megállapíthatjuk, kik a kérdéses írók: 1878-ban »Csiky Gergely újabb színművei« című tanulmányában így ír: »A vígjáték Spanyolországban történik. Amióta Rákosi és Dóczi felfedezték Spanyolországot, vígjátékíróink örömet vándorolnak e szép országba, ahol minden lehetetlenség megtörténhetik.«¹⁰ 1880-ban pedig »Bartók Lajos Legszebb-je és Csiky Proletárok-jai« címen fejtegeti: »Bartók egészen azon irányhoz csatlakozik, amelyet ezelőtt néhány évvel Rákosi és Dóczi kezdeményeztek, melyet már-már magát túléltnek hittünk, Csiky ellenben, aki első művét szintén e szellemben írta, legújabb művében háttal fordított a költött görög és spanyol világ képtelen meséinek s a magyar társadalom rajzához fordult. Gyulai nem vonja kétségbe a drámaíró azon jogát, hogy olykor a görög, római s az újabb történelem tragikái mozzanatait dolgozza fel, csak az ellen tiltakozik, hogy a kivétel szabállyá váljék. »Vajjon türjük-e, hogy mintegy hirdessék drámaíróink: a magyar történelem és társadalom nem nyújt költői anyagot, forduljunk a külföldre, kalandozzuk be Európát s árásszuk el a nemzeti színpadot idegen népek és viszonyaik rajzaival?«¹¹ S ezek a művek még csak nem is történeti vagy mondai hagyományon alapulnak, hanem a képzelet szabad szülöttei, amelyeket szerzőink egyszerűen idegen környezetbe helyeznek át.¹² Ilyen művek Rákosi Jenőtől a Szerellem iskolája (1873), Dóczi Csók-ja (1871), Csiky Jóslat-a (1875), Bartók Legszebb-je (1880), Csiky Az ellenállhatatlan (1878), Somló Sándor Gorgó (1878) c. darabjai. Most már pontosan megjelölhetjük tehát, kik keltették föl Arany és Gyulai aggodalmát és neheztelését: azok az íróink, akiknek Beöthy később az »újromantikusok« nevet adta: Rákosi Jenő, Dóczi Lajos, Csiky Gergely, Bartók Lajos és Koroda Pál. Arany büszkén állítja magát szembe velük: ». . . Hogy magyaros irományom S hazám földén túl se jár. Föltevésünk helyességét bizonyítja, hogy az újromantikusok magukra is vették a támadást. Rákosi Jenő Toldy Istvánról szóló nekrológiájában ugyanis kimondja: »Sokszor hangzik fel a panasz, hogy íróink, kivált akik színpadok számára dolgoznak (én húztam alá, K. A.), más országokba, idegen társadalomba, mesék világába és képzelt birodalmakba mennek anyagért, s mindenre kiterjed tárgykereső szemök figyelme, csak azt nem látják meg, ami legközelebb van hozzájuk: a maguk hazáját, saját társadalmukat, önnön bajainkat s a kérdéseket, melyek minket égetnek«. Ő maga is »ama szerencsétlenek közé tartozik, fűzi hozzá, akik nem arról írnak, ami másnak tetszik, s érte egész súlya nehezedik vállamra az idézett megrovásnak«. S a váddal szemben csak azzal a felszínes érvvel védekeznek, hogy »az író azt a tárgyat írja meg, amely vonzza, amely izgatja.«¹³

Az újromantikus író olykor valóban kitért természetes feladata: a nemzet életének ábrázolása elől, s ezért megérdemelte Gyulai gáncsát; más kérdés, nem ütött-e mégis nagyob-

⁹ *Újabb költői beszélyeink*, Budapesti Szemle, 1877 szept.-okt.

¹⁰ *Dramaturgiai dolgozatok*, II. 405. l.

¹¹ *Dramaturgiai dolgozatok*, II. 474. l.

¹² Gyulai 1880-ban »Bartók Legszebbje és Csiky Proletárok«-jai c. cikkében (*Dramaturgiai dolgozatok*, II. 476. l.) utal rá, hogy erős szemrehányásokat kapott a magyar társadalom rajzának követelése miatt. E szemrehányó cikkeket eddig, sajnos, nem sikerült megtalálnom.

¹³ *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*, 1881.

bat Arany a kelletténél, mikor ingerültségében és felháborodásában mindjárt az újromantikusok nemzethűségét is kétségbevonta.¹⁴

De Koroda cikke sejteti, hogy Arany nemcsak az újromantikusokra célzott, hanem Reviczkyre és körére is. Így tartja az irodalmi köztudat is, alighanem azért, mert Reviczky vette fel közismert versében az odadobott kesztyűt. Ma már nem tudjuk teljes bizonyossággal eldönteni, mennyi alapja van e közfelfogásnak. Mindenesetre figyelmet érdemel azonban, hogy a Gyulaira következő nemzedék vezető irodalompolitikusa, Rákosi Jenő sógora, *Beöthy Zsolt* némileg módosítva a harci taktikát, »A magyar nemzeti irodalom ismertetése« című 1878-ban megjelent könyvében hírlapírókat megszegyenítő fürgeséggel átvessi a vádat, de — az újromantikus Rákosiék helyett a lírikusok ellen fordítja. »Legújabbban, legifjabb költőinknél ismét új irányba látszik tévedni a magyar líra«, írja. »Csupán csak nyelvére nézve marad annyira, amennyire magyar, érzése, felfogása, formái mind idegenek. Külföldi példáinak hatását nem törekszik a nemzeti szellemnek némi nyomával adni vissza. Az érzés, melyből e költészet fakad, a panaszos, a tétlen, nyögő világfájdalom. Ez hatja át kevés kivétellel mai versíróink legnagyobb részét. Technikai ügyességre vannak jeles verselők közöttük, de költészetük egyetlen magyar eleme, a nyelv is csak egyoldalúan fejlik kezeik között: csengésére, hajlékonyságára; míg erejét, jellemző színeit, gyökerességét elveszteni látszik kezükben. Kozmopolita költészet, mint Arany János nevezte«. *Beöthy* elhallgatja, hogy Arany nem annyira e költőket nevezte kozmopolitáknak, mint inkább néhány drámaíró. *Beöthy* a szerinte kozmopolita költők közül névszerint egyet említ meg, azt is csak az 1900 utáni kiadásokban: *Reviczky Gyulát*, aki »a nemzeti szellemmel lazább kapcsolatban áll«. Míg a lírikusok elleni vád kiadásról kiadásra bővül, *Rákosi Jenő*ről csak az első kiadásban említi meg, hogy »a nemzeti elem híjján« van, az 1887-es kiadásban már elejti a vádat, s *Rákosi*nak épp a magyarosságát emeli ki, oly szavakkal, mint: »dikciója mindig erős, gyökeresen magyar« és »mint hírlapíró lelkes harcosa a magyar nemzeti eszmének«.

Mivel pedig Arany költeményére *Reviczky* adta a legismertebb választ (még hozzá versben is, prózában is), azonkívül *Beöthy Zsolt* rendkívül elterjedt irodalomtörténete is e költőre vonatkoztatta Arany vádját, irodalmi köztudatunk hagyománya szerint a költemény ellene íródott. Helyes-e ez a hagyomány? Ma már csak feltevéseink lehetnek arról, volt-e valóban s ha volt, mi volt a szerepe *Reviczky*nek a költemény megszületésében. Ha tudjuk, hogy *Reviczky* 1877-ben huszonegy éves ifjú volt, akinek addig mindössze néhány verse és cikke jelent meg, s a pesti irodalmi életben annyira nem aratott sikert, hogy még korrektori állását is elveszítve, *Dentára* kényszerült volt nevelőnek, legalább is különösnek tetszhetik, hogy a tekintély olimposzán álló *Arany János* ellene, a szegény fiatal költő ellen vonultatta volna fel legsúlyosabb mennyköveit. E feltevésnek némileg ellene mond az is, hogy *Reviczky*, válaszából kitetszőleg, nem vette magára a támadást: az teljesen elvi síkon mozog, egy olyan ember hangján, aki személyében nincs érintve.

S a különös feltevést, legalább is olyan módosításban, hogy az újromantikusokon kívül ellene is irányult a nagy költő haragja, mégsem lehet teljesen elutasítani. *Reviczky*, ha tudomásunk szerint nem is jutott a zárkózott költő színe elé, már posztonyi gimnazista korában küldött verseiből *Arany*nak; 1874-ben gondolkodó főre valló érdekes cikkben méltatta *Arany* humorát, 1877. ápr. 25-én pedig *Győry Vilmos* felolvassa egyik versét a *Kisfaludy* társaságban,¹⁵ ami természetesen nem történhetett *Arany* tudta nélkül. Könnyen lehetséges, hogy e felolvasás alkalmából erősebben *Reviczky*re irányult a figyelem, s akkor a fiatal költőnek és barátainak, *Koroda Pálnak* és az izgága *Gáspár Imrénének* egyes szavai esetleg eltorzulva személyére sértő formában juthattak *Arany* fülébe.¹⁶ Hiszen köztudomású, hogy ez a baráti társaság, bár magát *Arany*t a legnagyobb mértékben tisztelte, az úgynevezett népnemzeti irányt ellenszenvvel nézte, s a maga általános emberit hangsúlyozó irányával kívánta felváltani. *Arany* értesülhetett arról is, hogy *Reviczky* a *Toldi* csodás nyelvétől eltekintve alsóbbrendű alkotásnak tartotta.¹⁷ Az is tagadhatatlan, hogy a »kozmo-

¹⁴ *Voinovich Géza* *Arany* műveinek kritikai kiadásának jegyzeteiben (1.540. 1. 1951) most már szintén az újromantikusokra vonatkoztatja e verset. Örülök, hogy *Arany* e kitűnő ismerője egy véleményre jutott velem, sajnálom azonban, hogy elfeledte megemlíteni felfogásának forrásait. Azért sajnálatos ez, mert feltevésem, a *Voinovich*-jegyzet természeteszerű lapidáris stílusa következtében is, elveszti feltevésjellegét, s kétséget nem tűrő ténymegállapításnak látszik. Pedig, mint a továbbiakban ki fog derülni, egykori kombinációmát ma már egyoldalúnak tartom.

¹⁵ *Kéky L.* *A Kisfaludy Társaság története*, 158. 1.

¹⁶ Egyébként *Reviczky* csak hónapokkal a költemény megírása után, 1877. szept. 14-én költözik vissza *Dentáról* Pestre.

¹⁷ *Paulovits: Reviczky Gyula*, 152. 1.

politai költő» Arany-megrajzolta néhány vonása épp Reviczky-n megtalálható: megvan benne a szertelen dicsőségvágy, a magyar művelődési viszonyok megvetése, a világ meghódítására törekvés. Így 1876-ban, mikor tervezett verseskötetere nem talál előfizetőt, ezt írja egy levélben: »A mi közönségünk indolenciája, műveletlensége, ostobasága ellen nem lehet küzdeni. De mi, az új nemzedék, tehetnénk mégis valamit. Becsempészhetnők irodalmunkat a külföldre, ezzel kellene megismertetnünk, megkedveltetnünk.«¹⁸ E célból Magyar-nemzeti Poesie címen ki akar adni egy kötet magyar verset a maga fordításában. A szándék persze tiszteltetendő s nemzeti szempontból sem kifogásolható, de a magyar közönséget ócsárló s a külföld meghódítását ajánló indokolás mégis Arany versére emlékeztet: »Kisszerű az oly dicsőség, Amit a szomszéd se sejt«, stb. »Reviczky azt is fennen hangoztatta, hogy erőt érez magában az egész emberiség meghódítására;»¹⁹ nagyon fiatal korában német költő akar lenni, 1877-ben a »Dichterstimmen aus Österreich-Ungarn« című bécsi folyóiratban meg is jelent két német verse. Így, ha akarta valaki, könnyen megrágalmazhatta őt — csak azt kellett elhallgatni, vagy nem tudni róla, hogy 1874 novemberében, tehát tizenkilenc éves kora óta nem írt német verset többé s az addig írottak túlnyomó részét is megsemmisítette.²⁰ Nem lehetetlen tehát, hogy a »Légy ha bírsz, te világköltő« sor s a vele kezdődő versszak valóban Reviczkynek valamelyik kijelentésére utal s vele vitaközi.

Sekély felfogása volna azonban Arany-nak és költeményének, ha csak a morodott irodalmi nézeteltéréseket látnók a háttérben. Voltaképp e nézeteltéréseknek is az egykorú társadalmi helyzet adott jelentőséget.

Arany ideges türelmetlenségének megértéséhez először is tudnunk kell, hogy az ő korában még fennállt művelt osztályaink elmagyartalanodásának veszélye, mivel arisztokráciánk és polgárságunk még nem vált magyarrá; azonkívül elég nagy számban akadtak olyan íróink, akik egyforma könnyedséggel írtak magyarul és németül, s így nyitva volt előttük az osztrák sajtó s azon át a világ. Talán még fontosabb körülmény, amelyre a verssel foglalkozók eddig szintén nem gondoltak, hogy az orosz cár 1877 áprilisában indította meg a Balkánon a törökellenes háborút, ez pedig nagymértékben nyugtalanította a magyar közvéleményt, mert általános volt a félelem, hogy a cári terjeszkedés megerősíti a szláv nemzetiségek elszakadási törekvéseit s Magyarország széthullását eredményezheti; ez az izgalom váltotta ki Arany-ból 1877-ben »A Plevnánál« c. költeményét is. Arany szava a »kivágyás«-ról ebben az összefüggésben válik csak érthetővé.

Összefoglalva: a magyar társadalom egykori művelődési jellege és a nagyhatalmak fenyegető terjeszkedése indokoltá teszik Arany hazafias nyugtalanságát. A történelmi helyzet olyan volt, hogy amennyiben költőink — akiknek a nemzet őrzése volna egyik főfeladatuk — kozmopolita magatartást tanúsítanak, ezzel valóban veszélyeztetik a magyarság fennmaradását. Arany helyesen tette, hogy a válságos időben figyelmeztetett a költészet nemzeti feladataira. Más kérdés, hogy egykorú fiatal költőink a népnemzetitől való elfordulásukkal okot adtak-e a súlyos vádra, amelyet Arany ellenük emelt.

Tudom, a mondottak után is marad homály az eddig oly világosnak vélt költemény célpontja, mondanivalója és iratásának alkalmi körülményei, homály, amelyet teljesen eloszlatni, a jövőben is aligha fog sikerülni. Annyi mégis megállapítható, hogy Arany haragjának legmélyebb forrása, hogy úgy véli: a fiatal költők nem állanak ellen az idegen hatalmak terjeszkedésének, sőt színtelen elvontságukkal, nemzet-megvetésükkel és szertelen érvényesülési vágyukból fakadó »kivágyásukkal« még megkönnyítik azt. Fokozta ingerültségét, amit barátaitól hallott: hogy a fiatal írók elfordultak a népnemzeti iránytól. Így írta, a kérdéses írókat csak kevéssé ismerve, »Kozmopolita költészet« című versét, mely tehát némileg a sötétbe lövi ki nyilait a föltételezett ellenségre. Ez az oka, hogy oly nehéz célzásainak tárgyát felfedezni. Nyilai mégis találtak, s akadtak írók, akik (habár talán nem rájuk vonatkozott a vers) szembeszálltak felfogásával.

II.

Arany aligha tehet róla, hogy verse után azonnal megindul a hallali. Gyulai idézett kritikája ugyan már 1877-ben elítéli, hogy irodalmunk idegenből veszi tárgyát, de csak 1879 február 10-én, Szigligetiről mondott emlékbeszédében s épp Arany költeményét idézve, süti íróinkra a kozmopolitizmus bélyegét. Beöthynek annyira tetszik a szó, hogy mint már mondottuk, meg sem várja, míg a nyomdafesték megszárad Arany költeményén, már 1878-

¹⁸ Paulovits I.: *Reviczky Gy.*, 82. 1.

¹⁹ U. o. 90. 1.

²⁰ Farkas Gy.: *Reviczky's deutsche Dichtungen*, Graggers Gedenkbuch.

ban ezzel bélyegzi meg új költőinket. Még a Petőfi Társaság is, amelyet pedig némelyek ellenzéki csoportfősülésnek vélnék, csatlakozik a divatos áramlathoz. Alelnöke, az üres epigon verselő Komócsy József rögtön versben visszhangozza Arany költeményét,²¹ 1882-ben meg a Társaság titkára, Szana Tamás²² panaszkodik, már Aranytól eltérő értelemben használva a szót, új irodalmunk kozmopolita jellege és az idegen termékek beáramlása miatt. Szana Tamáshoz intézett nyílt levelében maga *Kossuth Lajos* is hozzászól a kérdéshez, bölcs udvariassággal mérésélve a kozmopolita boszorkány-égetést: reméli, fejtegeti, hogy Szana nem akar elzárkózni az idegen irodalom színe-javának átültetésétől; ezzel túllőne a célon. Meg kell őriznünk nemzeti jellegünket, de európai színvonalra kell törekednünk. Ezért meg kell változtatnunk, mit fordítunk le, s óvakodnunk kell a pornográfiától és a naturalista iránytól.

Nem tűnt fel irodalomtörténészeinknek, hogy Reviczkyék igen későn, 1885-ben, tehát 7 év múlva veszik fel csak az odadobott kesztyűt. A dolog magyarázata részben az lehet, hogy 78-ban fiatal kezdők még, akik egy Arany-ellenes vitára nem kaptak volna fórumot (Reviczky 23, Koroda és Komjáthy meg éppen 20 éves), s csak most elég erősek arra, hogy elfogadják a kihívást. Most nem csak idősebbek és tekintélyesebbek, többen is vannak: egy egész érett írónemzedék áll szemben a népnemzetiekkel. De része lehetett a késő válaszban még valaminek: csak későn jöttek rá, hogy a verssel egy végláthatatlan és egyre elmérgesedő hadjárat indult meg, s annak éle, részben az újromantika inegszünése, részben Beöthy taktikája következtében most már egyenesen ellenük irányul. 1885-ben hát ellentámadásba mennek át. Mind az ő-ellenfélnek, Aranynak válasznak, mint aki legpregnánssabban fogalmazta meg a vádat s akinek szavaira Gyulai is, Beöthy is, mint afféle kúriai ítéletre, hivatkoznak. *Reviczky* »Arany Jánosnak, Válaszul Cosmopolita költészet című versére«²³ című költeményben és »Cosmopoliticus irány a költészetben« c. cikkben felel a támadásokra. Arany legfőbb vádjaira azonban nem is válaszol. Így arra, hogy némely magyar költő a külföld meghódítása kedvéért kész elhagyni nemzete »szent zászlaját«, meg arra, hogy megvetik fajukat és a nemzeti bélyeget. E vádaknak nyilván annyira nem látta alapját, hogy fölöslegesnek érezte válaszolni rájuk. Elintézi azzal a két sorral: »Én is áldom azt a bölcsőt, mely magyarrá ringatott«. Csak azt a nézetet utasítja vissza, »hogy világköltőt csak nagy népek produkáljanak, a kisebbek poézisében pedig csak nemzetiséget keressünk«. Az általános emberi mellett száll síkra. Felfogása, hogy szép, szent, drága ugyan a pusztán nemzeti ének is, de még szebb az, amely általános emberi, s Aranyt sem pusztán nemzeti tartalma tette nagygyá, hanem műveinek egyetemes eszmei tartalma.

Ha azonban a verset és 1885-ben »Cosmopoliticus irány a költészetben« címen megjelent cikkét²⁴ összehasonlítjuk, észre vesszük, hogy a kettőnek álláspontja közt lényeges eltérés van. Míg a versben Homér, Hamlet, Bolond Istók, Don Quijote, Faust, Molière, Harpagon, Alcest, Horác mind azt példázza, hogy a nagy alkotások valamennyi nemzeté, »Általános eszme, érzés, név, ha nem is nemzeti«, — a cikkben, ellenkezőleg, ugyanezen alkotások már annak bizonyítására szolgálnak, hogy a nagy költészetben mindig ott-van »saját népének jellege, korának és nemzetének zománca«. A vers is elismeri ugyan, hogy »Szép az ének, szent az ének, Drága kincs, ha nemzeti.« ám hozzát teszi: »De a legszebb dal örökké Általános, emberi«. Majd így folytatja: »Az igazság egy lehet csak Valamennyi nyelveken.« és: »A világ nyelvét beszéli Molière, a francia Harpagon, Alcest s a többi Csupa kozmopolita«. Amiből látnivaló, hogy kozmopolita annyit jelent számára, mint általános emberi. A cikkben már más a felfogása. Itt már azt fejtegeti: hogy »mint minden éghajlatnak megvan speciális növényi és állatvilága, úgy van minden népnek és kornak külön poézise«. E lényeges eltérés arra vall, hogy a vers jóval korábban fródhatott, mint a cikk, feltehetőleg mindjárt 78-ban, azonnali válaszul Arany költeményére. Reviczky verséből azt is levonhatjuk, hogy Arany értesülése nem volt egészen alaptalan; akár őt vette célba Arany költeménye, akár nem, a költeményben adott haragos torzkép némileg emlékeztet a fiatal poétára.

Hiszen még a cikk is, bár közeledik a költészet nemzeti felfogásához, még mindig egy súlyos fenntartással él: már elismeri ugyan, hogy a nagy költő önkénytelenül mindig nemzeti, mégis különbséget tesz ez önkéntelen nemzeti jelleg és a hazafias tendencia közt, s azt vallja, hogy a nagy költők »nem igen követtek hazafias tendenciákat«. Ezért — bár tanácsos ismert hazai tárgyakat dolgozni fel, de — nem szabad megtiltanunk azt sem, hogy a költő idegenből

²¹ *Fővárosi Lapok*, 1878. júl. 5.

²² *Koszorú*, 1882.

²³ A költemény Arany verséne azonnali visszhangja lehetett; de a költő nem vette fel egyetlen kötetébe sem, életében valószínűleg nem is jelent meg s csak a halála után, a Koroda-szerkesztette *Összes költeményei*-ben (1902) látott először napvilágot.

²⁴ *Szemle*, 1885. 18. 3.

vegye tárgyát. »Ennyiben tehát van helye a kozmopolitikus költészetnek és annyiban is, hogy a költészet, főleg a modern költészet lehető általánosságban mozog, mindnyájunkkal közös emberi eszméket és érzelmeket zeng.« »Nana, bármennyire francia, a világ rimája; Leopardi költészete sem pusztán az olasz, hanem minden szenvedő lélek fájdalmas sóhaja.« Ezért »Az a nézetet, hogy világköltőt csak nagy népek produkáljanak, a kisebbek poézisében pedig csak nemzetiességet keressünk, még a nagy Aranytól sem fogadom el.« S azzal a kétségbevonhatatlan igazsággal fejezi be cikkét, hogy »A legnagyobb költők a legnemzetiebbek, de egyúttal a legemberiebbek, legáltalánosabbak.«

Reviczky tehát a versben még kétségbevonja, hogy az általános emberinek, ha művészi, feltétlenül nemzeti jellege is van, a cikkben ezt már elismeri, csak a hazafias tendencia kötelező voltát vonja kétségbe. Közös viszont a versben és a cikkben annak a követelésnek hangzatosítása Arannyal szemben, hogy a művészi alkotás tartalma ne csak egy nemzet, hanem az egész emberiség számára érthető legyen, azaz általános emberi fejezzen ki. Ez a követelés egyike Reviczky alapeszméinek, s amikor ezt, mint a cikkben teszi, a szintén kívánatos s önkéntelenül meg is lévő nemzeti jelleggel összhangban lévőnek hirdeti: felfogását csak helyeselhetjük. Igaz, hogy közben érvelése hevében szembefordul a hazafias költészetet is, a művészetnek, mondván »nem lehet hivatása, hogy vezércikket, politikai szónoklatokat helyettesítsen, s félő, hogy Reviczky e fogalmazással a művészet azon feladatát is kétségbevonja, hogy részt vegyen népe harcaiban. Szerencsére e tanításnak Reviczky gyakorlata ellent mondott. De épp ez a bizonyítéka, hogy gondolatmenetében nem is ez az igazi mag. Ami igazán fontos volt számára, az tagadása a korlátozott nemzeti- nek, mely nem tud, sőt nem is akar az egész emberiség számára mondani valamit, rövidebb és közérthetőbb fogalmazásban: szembeszállás az úgynevezett népnemzetivel; a hazafias általában a politikai költészet elitélese nála csak fölösleges áldozat az elméleti következtetéseknek, az általános emberi követelményéből levont elhibázott következtetés. De vég- eredményben megállapítható, hogy Reviczky e súlyos tévedéseket is tartalmazó két írásban sem volt kozmopolita, hiszen elismeri a nemzeti jelentőségét s fennem vallja a magyar- sághoz tartozását, csak éppen küzd és nem tud megbirkózni a nemzeti és általános emberi látszólagos ellentétének elméleti problémájával.

Ugyancsak 1885-ben Pallos álnevén *Palágyi Lajos* szerint szigorúan visszautasítja Glüksmann H. (?) és Lenkei Henrik német cikkét, mely szerint költészetünk kozmopolitizmusban szenved. A cikkből látni, mondja *Palágyi Lajos*, »hogy az urak vagy professzorcskák, vagy pláne Gyulai Pál ájtatos hallgatói. Mert Gyulai, mióta Arany a »Kozmopolita költészet« szót kiejtette, folyton ezen vesszőparipázik s költőinknek szüntelen ezt veti szemére. Kozmopolita költészet alatt pedig az oly költészetet érti, mely a kicsinyes alexandrinus-faragáson túlemelkedve, formában és tartalomban európai színvonalra törekszik, anélkül, hogy kivetkőznék magasságából,»²⁵ tehát azt a költészetet, mely irodalmi jövőnkkel egyértelmű.²⁶

Komjáthy Jenő 1887-ben Reviczkyvel teljesen azonos nézeteket vall. Ő is a nemzeti és általános emberi ellentétéként fogalmazza meg Arannyal való szembenállásuk értelmét »Kritikai szempontok« című tanulmányában: »Szorosabban véve csak a nyelv és forma az ami minden igazi költő műveiben szükségképpen nemzeti: a tárgy nem mindig, a felfogás pedig csak annyiban, amennyiben a nyelv kifejezőmódjával szorosan összefügg, és minden még oly általános, egyenlőleg bármily önálló felfogás a nyelvhez tapadt, a költőnek fel kell keresnie tehát a nyelv ismeretlen mélységeiben rejlő kincsés aknáit, miközben e nyelvet beszélők tömegének gondolat- és érzelemléte észrevétlenül és öntudatlanul körülhálózza őt és elváhatatlanul lelkéhez tapad. Tévednek és haszontalan munkát végeznek, akik ennél többet akarnak és a költő szárnyalatát politikai confessiókkal akarják megkötni s nem- csupán a formában, hanem tartalomban, tárgyban és irányban is a »nemzeti« medrébe szeretnék szoritani.« »Az újabb nemzedék feladata a magyar irodalmat a nemzeti szűkebb köréből az általános emberi színvonalra emelni, oly gondolatokat hinteni el, melyek magyar formában az egész emberiségnek javára válnak. Nem jelenti ez a nemzeti individualitás feladását, hanem nagyobbdását és nemesbedését.«²⁷ Kétségtelenül veszélyes sorok. Tudnunk kell azonban, hogy Komjáthy csak egy olyan felfogásnak adott hangot bennük, amely a magyar lét látszólagos századvégi biztosítottága tükröződéseként egész akkori költészetünkben érvényesült. Hiszen tudvalevő, hogy 1867 utáni líránkban a hazafias téma időszera- tlennek tetszett és sorvadásnak indult. Tudnunk kell azt is, hogy Komjáthy, mint hátramaradt kéziratjai elárulják, többet látott a nyelvben, mint pusztán az értelmes emberi érintkezés

²⁵ Nyilvánvalóan sajtóhiba, »magyarságából« helyett.

²⁶ *Koszorú*, 1885 szeptember 6.

²⁷ *Új Nemzedék*, 1887. 129. 1.

eszközét: a nemzet, illetve az emberiség legmélyebb ösztönös felismeréseinek, ősi titkos igazságoknak tárházát. S a legcsattanósabb cáfolata Komjáthy állítólagos kozmopolitizmusának, hogy a gyakorlatban ellentmond az idézett soroknak, jeléül, hogy rosszul fogalmazta meg bennük voltaképpen mondanivalóját. Egy fennmaradt kézírata »A Tiszakorszak és az irodalom c. tanulmányának vázlata u. i. még világosabbá teszi, hogy egyaránt elítélte a nemzeti elzárkózást és az élelmeselek hűtlenségét: »Egyik költő nem akar világköltő (természetesen magyar világköltő) lenni, de a másik azért szívesen lesz osztrák (természetesen osztrák-magyar) költő. Az utóbbi különben igen kedélyesen gondolkodik: igaz ugyan, hogy két dudás meg nem fér egy csárdában, de annál tágasabb két csárda egy dudásnak, így aztán kedvére dudálhat és dudolhat, vígan szedve be kettős tányérján a garasokat.²⁸ Egy másik kézíratos feljegyzésében elmarasztalja Aranyt, mert szerinte megalkudott a nemzeti függetlenség kérdésében: »A lemondás költészete? Lemondott-e Petőfi? De bezzeg lemondott Arany s a lemondás költészétét követte a magalkuvás politikája»²⁹.

Rudnyánszky Gyula is szembefordul a kozmopolita-ellenes hajszával, pedig mint látni fogjuk, korábban maga is részt vett benne. Egy 1889-ben írt költeményében — talán mert legkésőbb — ő ismeri fel legtisztábban s bátran és élesen kimondja, miről van szó. Felháborodva és sértő hangon utasítja vissza a kozmopolitizmus vádját, de tiltakozik a falusi magyarságra korlátozás ellen, a tárgyválasztás szabadsága és az általános emberi nagyobb horizontja nevében:

»... Ki tán nem durvaszáju,
Kacsaringós vad gyerek
S tárgya nem gém, csorda, vályu:
Nyelvéd az ellen pereg?
Árvalányhaj és sarkantyú,
Kurta dolmány, nagy fokos:
Ez a nem-korcs, a nem-fattyú?
S erről zengjen a koboz?.....
Míg vonagló szívvel érzem
Egy egész világ baját:
Tán szívem e szenvedésben
Megtágadta már faját?»³⁰

Reviczky, Komjáthy, Palágyi és Rudnyánszky mind vállalja tehát a vádat, hogy kiléptek a népnemzeti körből, de tagadják, hogy ez kozmopolitizmus volna; elismerik, hogy a nagy költő mindig nemzeti is, de kétségbevonják, hogy le kellene mondania az általános emberiről, sőt az első kettő, helytelenül, azt is tagadja, hogy hazafias érzéseket kell hirdetnie.

Palágyi Menyhért 1885-ben ezt írja: »Új emberek jelentkeznek az irodalmi porondon... s ezek az új emberek új elveket és eszméket képviselnek, amelyek eddig csak azért időztek oly sokáig a felszín alatt, hogy éretten és a jövődő diadal minden biztosítékával felfegyverkezve lépjenek a meglepett közönség elé. A ziláltság és iránytalanság csak látszat volt, csak lepel, mely alatt a jövődő csírái kényelmesen és biztosan fejlődtek ki.³¹ Új irodalomtörténetünk mégis az 1890. évben jelölte meg az új magyar írónemzedék fellépésének időpontját. Látnivaló, hogy ez a határvonás téves: megkésétt a valóságtól. Hiszen az új nemzedék körülbelül 1880-tól készen áll és, mint láttuk, egyre öntudatosabban hirdeti elveit. A 80-as évek Tolnai Lajos működésének virágkora, itt bontakozik ki Reviczky, Komjáthy, Mikszáth, Kiss József, Ábrányi Emil, Csiky, Péterfy, Petelei, Iványi Ödön, Endródi, jelentkezik Bródy Sándor, s a kozmopolita-vita formájában megtörténik már a régi és az új írók tudatos összecsapása is.

III.

Szorosan véve nem tartozik a mi kozmopolita-vitánkhoz, de megítélésében tanulságos lehet, ha tudjuk, mi volt más írók véleménye a kérdésről. Legyen szabad hát zárójelben megjegyeznem, hogy a vitathatatlanul nemzeti érzésű Puskin és Bjelinszkij szinte teljesen ugyanúgy gondolkodott, mint Reviczky és Komjáthy. Puskin például ezt írja: »Egyik kritikusunk, úgy látszik, azon a véleményen van, hogy népi az, ha az író tárgyát a hazai történelemből meríti; mások a szavak megválasztásában látják a népiességet, s örülnek, ha valaki, aki oroszul ír, orosz kifejezéseket használ. De nehéz volna Shakespeare-től meg-

²⁸ Széchényi Könyvtár kézírattára, 1594. Fol. Hung. 76. 1.

²⁹ U. o., 102. l.

³⁰ Magyar Szemle, 1889. 23. sz.

³¹ Koszorú 1885.

tagadni a népiesség elismerését olyan darabokban, mint Othelló, Hamlet, Szeget-szeggel-Vega és Calderon minduntalan elviszi közönségét a világ összes tájai felé, tárgyait olasz novel-lákból, francia *lai*-kból veszi, Ariosto Nagy Károlyt énekli meg és szól francia hőskről, a kínai királyleánnyól is. Racine tragédiáinak ókori tárgyuk van. És mégis nehéz volna elvitatni ezektől az igazi teljes népiség érdemét. Viszont micsoda népiség van a mi Rossiadankban és Petriadankban a neveken kívül? Egy író népisége olyan jeles tulajdonság, amelyet csak a költő honfitársai tudnak teljesen értékelni, — mások számára nem léteznek, sőt még hibának is látszhatnak. A német tudós megütközik Racine hőseinek udvariaskodásain, a francia meg nevet Calderon Coriolanusán, amint párbajra hívja ellenfelét. Pedig mindez a népi jelleg bélyegét viseli. Az éghajlat, a kormányforma, a vallás minden népnek megadja sajátos vonásait, amelyek többé-kevésbé az irodalom tükrében verődnek vissza.³² Bjelinszkij pedig így nyilatkozik: »Annak a költőnek a számára, aki azt akarja, hogy zsenijét mindenütt és mindenki elismerje és ne csak honfitársai ismerjék el, a nemzetiség az első, de nem az egyetlen feltétel: amellett, hogy »nemzeti«, az is szükséges, hogy ugyanakkor az egész világhoz szóljon, azaz műveiben a nemzetiség formája, teste, húsa legyen . . . az általános emberi eszméknek.«³³

IV.

»Kinek volt igaz« a vitában: a »kozmpolita« vagy az »antikozmpolita« frontnak? Azt hisszük, egyiknek sem egészen. Arany szükségtelen egyoldalúsággal állította szembe a nemzeti álláspontot az általános emberivel, s fáj, hogy csak amazt hangsúlyozza (szépen és meggyőzően), de egy szava sincs az utóbbi mellett. Reviczky meg éppen helytelenül tagadta a művészet nemzeti jellegét és feladatát. Arany és Reviczky igazságai féligazságok egymás nélkül. Az a felfogás, amely csak nagy népek fiainak engedélyezi, hogy az emberiség többi része számára is legyen mondanivalójuk, a nemzetnek fojtogatón szűk s aligha helyes értelmezése. S éppoly képtelen Reviczky álláspontja. Vagy a nemzeti színezet talán akadály a nemzetközi megértésnek? Mit érne az a nemzetközi megértés, amelynek előfeltételként a nemzeteknek le kellene mondaniok egyéniségükről, tehát arról, amit meg akarnak értetni? S van-e képtelenebb, mint az a felfogás, mely rajong az emberiségért, de rossznéven veszi, ha a költő az emberi haladásért való küzdelmét mindjárt meg is kezdi, nemzete körében?

S ha Arany — eltekintve egyoldalúságától — helyesen hangoztatja is a költészet nemzeti jellegének és feladatának parancsát, bírói ítéletét semmiesetre sem fogadhatjuk el, mert egy helyes törvény nevében jórészt ártatlanokat ítél el, akikre a törvény nem alkalmazható. Hiszen kész volt a »kozmpolita« bélyegzőt ütni a fiatal írókra, csak mert, állítólag külföldi sikerekre törekedve, idegenből vették egy-egy darabjuk tárgyát s általában szakítottak a népnemzeti hagyományos tárgykörével, a vidéki étellel.

Reviczkyék elmélete (amelyet azonban csak Arany verse megjelenése után hírdettek) valóban tartalmazza ugyan egy kozmpolita jellegű *l'art pour l'art* elemeit. De igazában egyik fiatal költő sem volt kozmpolita. A vad igaztalan a »kozmpolitizmus« mellett már korábban lándzsát törő Endrődi Sándorral, a »Kuruc nóták« költőjével, a fiatalon internacionalizmusra hajló Ábrányi Emillel, a népszerű márciusi ódák poétájával s az ujromantikuskokkal: a negyvennyolcas Bartók Lajossal, sőt még az egyébként sok mindenben bűnös Rákosi Jenővel szemben is. Maga Reviczky és Komjáthy némileg úgy élnek a köztudatban, mint holmi elvont általános emberinek költői. E kép nyilván vitairataik nyomán keletkezett. De e vitairatok nemcsak a szóbanforgó kérdést, hanem törekvéseik lényegét is egyoldalúan fogalmazzák meg, s így helytelen volna, ha pusztán azok alapján alkotnánk képet róluk. Révai József tökéletes szabatos-sággal állapította meg Reviczkyről, hogy: »a néptől idegen kozmpolitizmus lejtőjére jutott.« S félreérti Révait, aki egy árnyalattal is többet olvas bele szavaiba, mint amit mond, aki azt hiszi, hogy Révai kozmpolitának tartja a költőt. Nem, a kifejezést szószerint kell vennünk: Reviczky csak a kozmpolitizmus lejtőjéig jutott. S hozzátehetjük, hogy megállt a lejtőn, sőt visszafordult róla. Mert nem ette oly forrón, mint ahogy főzte. Révai József tömör meghatározása szerint »A kozmpolitizmus a humanista gondolat nagypolgári és arisztokratikus válfaja, amely a néptömegek harcaitól és törekvéseitől elszakadva akar tülemelkedni a nemzeti kereteken.«³⁴ De Reviczky és Komjáthy közelebb állt a néptömegek harcaihoz és törekvéseihez, mint ellenfeleik! Reviczky költői gyakorlatában nem a saját, hanem — Arany elveit követi, mondhatni hűségesebben, mint az öreg Arany: hiszen elbeszéléseiben a magyar társadalmat mutatja be, a durva nemesi gőgöt, naplopást, életképtelenséget, lírájában pedig

³² *Válogatott művei*, II. 416.) I.

³³ *Összes Művei* 5. köt. 476. I.

³⁴ *Irodalmi tanulmányok*, 255-256. I.

Tapsoljatok, nincs többé semmi baj :
 A nemzet él, de elpusztult a faj...
 Mindent, mi volt, azért, mi lesz, lerontunk ;
 Az árral úszva arra semmi gondunk,
 Hogyan zokog hazánk sok hú fia,
 Csak tapsoljon a burkus, francia!
 Nem gyászolunk hazafias toron,
 Téged kihalt fény, régi hatalom ;
 Hitvány bagoly bänkodik ilyenért,
 Kit a modern kor nagyvilága sért ;
 Az új idők bölcs kozmopolitája,
 Kínek a számtan vesszőparipája,
 Kacagva a kegyelet babonáit,
 Sirok helyén pálinkagyárat állít.

(Fényben, árnyban c. kötetében, 1886)

Rudnyánszky-nál egészen világos, hogy ha kozmopolitát mond, városit, polgárt gondol. Arany János volt nagykörösi tanítványa, *Szilády Áron* 1897-ben már így ír: »Immár odajutottunk két évtized óta, hogy egész verskötetek jelenhettek meg, melyekben sem a lélek, sem a test, sem az eszme, sem az alak nem magyar, teli zagyva, éretlen gondolatokkal, a szocializmus tanainak, vagy a kozmopolitizmus érzéseinek terjesztésére, egész verskötetek nemzeti bélyeg, sőt a legkisebb nemzeti vonás nélkül, mert még a nyelvük sem magyar, csak a szavak árja az ; s immár odajutottunk, hogy a magyar lírában a trottoir-ok »félvilágának« tisztelete terjedez, hogy egyik előkelő szépirodalmi hetilapunk mintha a párisi diáknegyed közlönye lenne, oltárt emel a grissete-költészet számára.«³⁵ A vádat *Beöthy Zsolt* 1897-ben új formában megismétli, *Lampérth Géza*: »Első verseskötönyve« elé írt hirhedei előszavában, ahol a nagyvárosi költőket már leplezetlen nyíltsággal idegenekül állítja szembe a magyarság egyedül hú képviselőivel, a vidéki költőkkel. Így Beöthy szerint a magyar költő írhat Spanyolországról, vagy Itáliáról, (mint Dóczi vagy Rákosi) anélkül, hogy megszűnne magyar maradni: csak Budapestről nem szabad írnia. Most már maga Gyulai fordul szembe a magyar nemzeti jelleg e különös értelmezésével, amely szerint csak az hitelesen magyar, ami provinciális. A nagy kritikus a városokat nem hajlandó kitagadni a magyarságból. Érthető fejlődés ez: Gyulai nemzedéke még ipart, kereskedelmet, kapitalizálódást akart Magyarországon, Beöthy korában már van hazai kapitalizmus, de ellentétbe jutott a nagybirtokkal. Ez magyarázza az egymásra következő két korszak vezető irodalompolitikusainak eltérő felfogását. A jelző Gyulainál még túlnyomóan esztétikai, Beöthynél nyíltan átszűrve a városellenesbe s utóbb alapja lesz a »Nyugat«-ellenességnek. Természetesen a fiatal Ady Endrének is el kell tőrnnie, hogy lekozmozopolitázzák: »Rádl Ödön ránktaposott, írja. Megvet, kigúnyol bennünket. Léhák, hetvenkedők, üresfejűek, kozmopolitáskodók, korzódalnokok vagyunk.«³⁶ Kozmopolitának neveznek hát általában minden jelenséget, amely szokatlan újságánál fogva idegenszerűnek hatott, s a népnemzeti s a régi világ hagyományos kereteit fenyegette.³⁷ A *Révai-lexikon* 1915-ben rendkívül zavaros és tudatlan cikkben már ezt írja: »Arany János egy ilyen című költeménye alapján elterjedt kifejezés. Az erős magyar érzéssel eltelt költő fájdalommal látja a hatvanas években (!), hogy az ifjabb költői nemzedék a művelt Nyugat eszméin fellelkesedve, nem arra használja a nyugati műveltséget, hogy vele a magyarság szellemi színvonalát emelje, hanem hogy kedvéért magyarságát megtagadja, magyar gondolat-és értelemvilágát idegenrel cserélje föl (!). Az idegenért való lelkesedés szólalt meg lantjukon (!), s ez a kozmopolitizmus a nyelven kívül jóformán semmi közösséget nem tartott a magyarsággal (!). Újabban az úgynevezett nyugatos költői irány ellen lehet hangoztatni a kozmopolitizmus vádját (!)«.

Várkonyi Nándor szerint Malonyay Dezső »kozmozopolita annyibaq, hogy csak nagyvárosi történeteket ír.«³⁸ Az elmúlt korszak irodalomtörténete szerint viszont kik lehettek volna mások a kozmozopoliták, mint a zsidók? *Farkas Gyula* »Az asszimiláció kora« című könyvének (1940) éppen egyik fő vádjá az volt a zsidók ellen, hogy az általuk terjesztett

³⁵ Irodalomtörténeti Közlemények, 1897. Névtelen bíráló Endrődi »Kuruc nótái-ról«

³⁶ Nyilatkozat Rádl Ö. támadásaira. 1900. (Vallomások és tanulmányok, 29. l.)

³⁷ *Schöpplin Aladár* szerint is Arany kedvetlenül nézte, hogy az irodalom súlypontja Budapestre helyeződött, ezt fejezte ki Kozmozopolita költészet c. versében, amely sokáig harci jelszó lett a konzervatív ílés szószólinak ajkán. (A 20. század magyar irodalma, 28. l.)

³⁸ *Az újabb magyar irodalom*, 1942. 101. l.

kozmpolita métey okozta a kor magyar közszelleme megromlását. Azahogy Farkas a 131. lapon még minden bizonyítás nélkül azt állítja, hogy Bartók Lajos, Ábrányi Emil, Benedek Aladár ellen írta Arany e költeményét. De aztán elkapja a lendület és a 150. lapon már azt mondja, hogy a kozmpolitaság vádját Palágyi Lajosra alkalmazták először (aki a költemény megjelenésekor, 1878-ban tizenkét éves volt). »Amikor a zsidó költők tömegesen megjelennek, írja, a zsidó szó tabu alatt lévén, az egyszerűség kedvéért kozmpolitának nevezik őket.« Farkas Gyulát nem zavarta, hogy a zsidó írók közül a vers megjelenése idején 1878-ban három játszott csak némi szerepet, Ágai Adolf, Kiss József és Dóczy Lajos. Az első felszines, de karakán magyarságú tárcákat írt, Kiss József azidőtájt még Arany utánzásánál tartott, Dóczy pedig 72 óta, mint Andrassy Gyula külügyminiszter sajtófőnöke, Bécsben élt, írólag elnémult s évek óta nem vett részt a magyar irodalmi életben. Közülük csak az utolsó, annak is egyetlen darabjára, az 1871-ben bemutatott »Csók«-ra vonatkozhatott Arany János vádja.

Arany János volt nagykőrösi tanítványa, aki közelről ismerhette a nagy költő gondolkodását, a társadalmi összefüggések iránt is jöszemű *Tolnai Lajos* már észreveszi a »kozmpolita« szó használatának szűkkeblültségét s Ábrányi Emil »Szabadság, Haza« című verseskötét ismertetve, a következő érdekes fejtegetéssel világítja meg a kozmpolitaellenes hadjárat értelmét: »Arany János élete utolsó éveiben kedvetlenül látta, hogy hatása az újabb költői nemzedékre elenyészően csekély, nem a nyelvben, ritmusban, szép rímekben, hanem a tárgyban. Azért ki is fakadt a kozmpolita faj ellen . . . Ábrányi Emil Arany szerint csontig kozmpolita költő volna bizonyly. A magyar földművesnép mezei élete, falusi lakodalma, halotti tora, a magyar iparososztály öröme, bánata, emelkedése, bukása, a főrend, a papság, a magyar hadsereg képe nagyon gyéren csillannak fel a dalokban. Nem tagadom, hogy ez nagy hiány. Mit tegyek? Elforduljak oly költőtől, ki nem visel subát, szűrt, bocskort, nem jár csáti bottal és Rákóczi-fokossal — hanem a maga véghetetlen kedves egyszerűségében, mélyen, rendesen érző szívével, férfias bátorságával úgy jelenik meg közöttünk, mint ember a mai emberek között; abban a ruhában, azokkal a gondolatokkal, törekvésekkel, amelyek különösen a fővárosi polgárt jellemzik — a nemesebb polgárt . . . » . . . igen, ezek a fővárosban született, itt élt, itt nevelkedett költők legközvetlenebb és éppen azért igaz motívumai. Nem kozmpolitaság, hanem egy speciális élet; nem bunda és szűr és pörge kalap, hanem frakk, klakk és lakk; nem disznótor, hanem bankett; nem vásár, hanem országos ünnepély márciusban, októberben vagy augusztusban, a 15-ik, a 6-ik és a 20-ik nap.«³⁹ E fejtegetés a maga egyszerűségében úgy átvilágítja az egykori kozmpolita-ellenességet, olyan meggyőző leleplezésre annak, hogy Arany és a reá hivatkozók nemzetit mondva vidékít, kozmpolitán pedig fővárosi polgárt értenek, s ugyanakkor oly határozott hitvallás a fővárosnak a nemzet-hez tartozása mellett, hogy hasonlóan tiszta és helyes ítéletű fejtegetés a kérdéstről az egész korszakban nem található.

Ha figyelemmel kísértük a vitát, alig lehetett félreérteni, hogy a benne összecsapó nézetek, mint ez annyiszor történik, helytelenül tükrözték a szembenálló csoportok igazi törekvéseit. Épp ezért az irodalomtörténetet csak másodsorban érdekli, hogy elvont általánosságban melyikük nézete volt helyes. Mint láttuk, már a kortársak is megsejtették, hogy az esztétikai nézeteltérések itt társadalmi ellentéteket takarnak. A kozmpolita vitát csak úgy érthetjük meg igazán, ha látjuk az anyagi alapját, azaz tudjuk, mi megy végbe a kor gazdasági-társadalmi életében. *Marx* írja a *Kommunista Kiáltványban*: »A burzsoázia a világpiaci kizsákmányolásával valamennyi ország termelését és fogyasztását nemzetközivé tette . . . És ez így van nemcsak az anyagi, hanem a szellemi termelésben is. Az egyes nemzetek szellemi termékei közkinccsé válnak. A nemzeti egyoldalúság és korlátoltság egyre lehetetlenebbé válik, és e sok nemzeti és helyi irodalomból világirodalom alakul.« (1. fejj.) Azaz *Marx* szerint a feudalizmus »nemzeti egyoldalúságával és korlátoltságával« szemben a kapitalizmus közelebb hozza egymáshoz az irodalmakat. Így történik, hogy a század végén és a századfordulón Európa-szerte felharsan s a szellemi élet középpontjába kerül a kozmpolita-ellenes jelszó — s főbbnyíre a feudális állapotok hívei (a francia Barrés, a német Adolf Bartels, az orosz szlavjanofilek) hangoztatják az új világ képviselői: a nagyváros, a polgár és a szocializmus ellen.

Nem erőltetett értelmezés tehát, ha az általános emberi jelentőségű »világköltészetre« való törekvés megerősödését a nálunk épp ekkoriban rohamos kapitalizálódással, Pest világvárosossá épülésével hozzuk kapcsolatba. A vitában szembenálló két csoport közül az irodalmi Deák-párt a birtokos osztályt, a másik az agrárérdektől teljesen mentes, vagyontalan nagyvárosi értelmiséget képviseli. Valóban, a földhöz-kötött birtokos hűbb öröfje a hagyományos nemzeti világnak, mint a kapitalista környezetben élő, a külfölddel jobban összekötött,

³⁹ *Pesti Hirlap*, 1888. 91. sz.

mozgékony polgár. Különösen erős lehetett az agrárkörök hajlama az elzárkózásra a 70-es évek végén, amikor az amerikai gabona beözönlése válsággal sújtotta mezőgazdaságunkat. E megállapítás vulgarizálása volna persze azt hinni, hogy a védvamos törekvés azonmód irodalompolitikai nézetekbe csap át. De könnyen érthető, hogy a gazdasági protekcionizmus általában megerősíti az elzárkózásra való hajlamot, s ez aztán befolyásolja az irodalmi nézeteket is, viszont a nemzetközi kapcsolatokat kereső kapitalizmus légkörében természetesen lenézően gondolnak a birtokos szűk szemléletére. S téves volna az olyan elképzelés is, hogy a kapitalizmus mindig és szükségszerűen világpolgári hajlamokat nevel. Igazában, mint Révai József kifejti, inkább ingadozás jellemzi: »A polgári haladás legjobb képviselőiben, írja, állandó az igyekezet, hogy harmóniát teremtsenek a nemzeti és a világpolgári öntudat között, de e két pólus egymásra gyakorolt taszító hatását csak kevesen tudják maradéktalanul kiküszöbölni, a nemzet iránti hűség és az emberiség iránti hűség között az igazi és teljes összhangot csak a legkiválóbbak tudják megteremteni. (A reakciós burzsoázia képviselői nem is próbálják ezt az összhangot megteremteni, szerintük az emberiség iránti hűség eszméje cleve nemzetellenes és az ördög találmánya.)«⁴⁰ Kezdetben a feudalizmus rendi és területi széttagoltságával szemben, a kapitalizmus nagyobb egységek kialakítására tör, lebontja az elválasztó falakat, felszabadítja az elnyomottakat, jogokat ad. Érthető hát, hogy a nemzeti gondolat ekkor összefér a humanizmussal, hiszen maga is humanizmus, épp ennek konkrét megvalósulása. Ahogy Révai József mondja: »amikor Kölcsey — és az utána következő egész frónemzedék — a hazafiság és a nemzetiség érzelmeit fordították Kazinczy ellen, akkor ez lényegében nem eltávolodás volt az egyetemes emberitől, hanem közeledés hozzá.«⁴¹ Aki ekkor nem akarta a nemzetet, az az emberiséget tagadta meg, a maga szűk osztályozása alapján.

Milyen más a nemzeti gondolat 48 után! Nevében most nem jogot adnak többé, ellenkezőleg, nevében tagadják meg a jogot a »hazátlan« jogtalanoktól. A nemzeti gondolat szembe fordul szülőjével, a humanizmussal. Bizony 78-ban minden okunk megvan az óvatosságra a »nemzeti« szó mögött rejtőzők megtéltésében. Könnyen lehet, hogy most a »nemzetiekben« kevesebb az igazi nemzeti-érzés, mint a »világpolgár«-okban. Legalább, ha arra a szűkkeblűségre gondolunk, amellyel a kivétel nélkül Deák-párti »nemzetiek« egy magas cenzusú választójog segítségével a dolgozókat kizárták sorsuk irányításából, csendőrrrel védtek a nagybirtokot s a nemzetiségeken való uralom fenntartása érdekében a nemzeti szuverenitás fontos részeit átadták Ausztriának, s arra a türelmetlenségre, amellyel kitagadták a nemzetből az egész fővárost s a szocialistákat: semmiesetre sem tarthatjuk magátóléltetőöcönnek, hogy — pusztán, mert ők nevezik nemzetinek magukat — valóban nemzetibek is voltak, mint azok a »kozmpoliták«, akik a nemzet függetlenségéért küzdöttek és szívükbe fogadták az összes elnyomottakat. Bizony még 48 előtt a humanista és a nemzeti gondolat ugyanazon törekvés két megnyilatkozása, 49 után a nemzeti gondolat, elejtve a humanizmust, egyre inkább az uralkodó osztályok érdekét jelentő jelszóvá válik, s az úgynevezett »kozmpoliták« a humanizmussal együtt néha még a nemzetből is többet őriznek, mint azok.

E fejlődés jól tükröződik a magyar irodalomban. A 19. sz. első felének kiváló szellemeiben még összhangban él a nemzeti és az általános emberi gondolata: *Kazinczy* szerint például: »Nékem az emberiség s Pest-Budá téja hazám«, *Vörösmarty* azt mondatja Pázmánnyal, a »megtért térítővel«: »Legszentebb vallás a haza s emberiség«, *Kölcsey* szerint »olhatalan lánggal« kell égni »erényért, honért és emberiségért«, s amint egy barátjának írja: »Interessálva lenni az egész emberiségért, s mégis el nem veszteni azt az édes s mintegy instinctualis érzelmet, mely e születes földjéhez von: ez a kettő nem ellenkezik egymással«. *Bajza* József szerint »Laokoon és a vatikáni Apolló, Homér és Raphael művei nemcsak a görög és olasz népnek: az egész emberiségnek készültek, s ha az afrikai vad puszták lakója, vagy a grönlandi cethalász bennük szépséget nem talál, annak a műveletlenség leszen oka, nem az, hogy a görög és olasz szépség az afrikaitól és grönlanditól szükségképpen különbözö.«⁴² Sőt, legalább pályája némely szakaszában, a népköltészet egyik úttörő bajnoka, *Erdélyi János* is az egyoldalúan nemzeti művészet ellen nyilatkozik: »mint nemzet nincs emberiség nélkül: úgy nincs hazai szép amolyan egyetemes nélkül, amely az általános emberiségből fakad.«⁴³

A fordulat az ötvenes években kezdődik. Kemény Zsigmond 1853-ban mondja ki először azt az utána még jó fél századon át uralkodó nézetet, hogy a nemzet igazi képviselője a birtokos osztály, míg a kereskedő nemzetköziségre hajlik.⁴⁴ A bevallottan konzervatív

⁴⁰ *Irodalmi tanulmányok*, 41. l.

⁴¹ u. o. 42. l.

⁴² *Kritikai Lapok*, I. 95.

⁴³ A magyar lira 1859-ben, I. *Tanulmányok*, 41. l.

⁴⁴ *Élet és irodalom*, 1853.

és nacionalista Asbóth János, aki a nemesség és a nemesi földbirtok fennmaradásában látja a boldog magyar jövő biztosítékát, Petőfit és Kossuthot is elítéli, szerinte kozmopolita felfogásuk miatt.⁴⁵ S felfogása még világosabb, mikor ezt írja: »A főnemesség beláthatja, hogy sem neki, sem a magyar államnak nem lehet érdekében a köznemességet a kozmopolita demokrácia ölébe kergetnie.⁴⁶ Nem véletlen viszont, hogy a polgárosodást követelő Vajda János, aki pedig gyűlöli a kozmopolitizmust, gúnyosan írja: »Irodalmunk mindent »a lehető legszűkebb elszigetelt, fojtóan szűk magyar látpontról« néz. »A haza, a haza, a haza! a nemzet, a nemzet, a nemzet! egyre és mindenütt; sehol a világ, az emberiség, a haladás, a szabadságra való emlékezés.«⁴⁷ S most, mikor a nemzeti elszakad az emberitől, az emberi képviselői szembefordulnak az egyoldalúvá fajult nemzetivel. S míg a század első felében az emberek önmagukban vívták meg a két elv csatáját, rendszerint az összebékülésig, 67 után a két elvnek egymással szembenálló külön pártjai alakulnak. 1872-ben már a kozmopolita-vita egész kis előjátéka játszódik le. Vajda János első rajongóinak egyike, Endrődi Sándor ugyanis ez évben a Lisznyaiéknál provinciálissá fajult túlzott hazafiaskodással szemben a kozmopolitizmus mellett tör lándzsát.⁴⁸ Ezért Berecz Károly a Fővárosi Lapokban megrójjá.⁴⁹ Endrődi ekkor épp Vajdának imént idézett szavaival támogatja álláspontját. Kifejti, hogy a kozmopolitizmuson nem »valami politikai iránypontot, hanem az örök emberi megjelenését, elfogadását és gyakorlatát érti«, s ez összefér a nemzeti jelleggel; az ilyen kozmopolitizmus haladás. Ugyanis, mondja oly szavakkal, amelyek szinte a Kommunista Kiáltvány idézett helyét visszhangozzák: »A kor megváltozott, s nekünk ki kell bontakoznunk amaz elszigeteltségből, melyben eddig éltünk: simulunk kell az időszaak szemlééhez, mely öszszébb hozza a nemzeteket s-közkinccsé akarja tenni a művészeteket.«⁵⁰ Vajda János egy másik rajongó híve, Ábrányi Emil még tovább megy Endrődinél, mert költő-eszménye, Victor Hugo példájára mindenkinél inkább gyakorlattá váltja a csak-nemzetiből általános emberivé tágulás elvi követelményeit: »Költeményei« című kötetét (1876) Aranynak ajánlja ugyan, de az Akadémia főtítkára, Deák barátja fejcsóválva láthatta, hogy a nevével összekötött könyv olyan verseket tartalmaz, mint »Az internacionale kantátéja«, »Spanyol forradalmi dal« s Victor Hugo a francia kommunárdok érdekében írt »Un cri« című versének s egy francia forradalmi versnek fordítását.

Ha már most tudjuk, hogy a Vajda körül csoportosuló ellenzék az általuk helytelenül kozmopolitának nevezett általános emberi jelszavával fordul az ellen az irodalom ellen, amelynek látóköre az emberi haladás ügyétől elválasztott magyar élet problémáira korlátozódik, rájövünk, hogy a nemzeti és a kozmopolita álláspont jelmezeiben az irodalmi Deák-párt és az új városi irodalom harca folyt. A kozmopolitizmus szavával itt a birtokos osztályt, vagy legalább a vidéket képviselő ú. n. nemzeti irány bélyegzi meg mindazt, ami az irodalom tárgykorét akár az általános haladás szempontjaival, akár a főváros életének ábrázolásával kibővíti.

Ezzel szemben felszínes ellenvetés volna, hogy Arany paraszti sorból származik, míg Reviczky, Komjáthy, Ábrányi, Koroda, Rudnyánszky mind nemesi származásúak. Már azért is, mert ami a maguk életét illeti, Arany e korban az Akadémia főtítkára, föld-birtokos, gazdag és előkelő ember, az ország legtekintélyesebb és leghatalmasabb embereinek barátja, míg Reviczky, Rudnyánszky, Palágyi értelmiségi proletár, Reviczkynek olykor még hónapos szobája sincs, ahol pihenőre hajthatná fejét, Komjáthy meg felfüggesztett polgáriiskolai tanárként lázong az uralkodó rendszer ellen. Ellentmondani látszik tételünknek az is, hogy Arany az Őszikékben állítólag nagyvárosi költővé, Pest egyik legelső költőjévé lett. Valóban, az Őszikékben nagyon gyakran tükröződik a főváros élete; de ne feledjük, hogy egy kedvetlen, ellenséges, voltaképp falusi szemléletben tükröződik. Milyen más a »kozmpoliták« viszonya Pesthez! Már Vajda János a »Találkozások«-ban milyen örömmel veti bele magát a pesti korzó életének árájába! milyen lelkes együttérzéssel ábrándozik cikkeiben Pest nagyságáról és szépségéről! Reviczky »Budapest« című versében mondja el, milyen boldog, ha a fővárosba érkezik:

Csakhogy itt vagyok megint
Egy nagyváros zsvájában!
Mert, hol álmos béke int,
Ott nem élet, poshadás van.

⁴⁵ *Három Nemzedék*, 1873. ▼Erre az adatra Keszi Imre hívta fel figyelmemet.

⁴⁶ *Magyar conservatív politika*, 2. kiad. 1875: 179 l.

⁴⁷ *Polgárosodás*, 1205. l. (*Összes Művei*).

⁴⁸ *Figyelő*, 1872. jún. 9. ▸

⁴⁹ *Fővárosi Lapok*, 1872. jún. 14.

⁵⁰ *Figyelő*, 1872. jún. 23. és 30.

Komjáthynak meg, aki egy istenhátamögötti fészekben sínylődik, legfőbb vágya hogy Pestre helyezték.

S ha Arany ártatlan is abban, hogy mások hogyan alkalmazták szavait, az kétségtelen, hogy versét a reakció használta fel az új áramlatok elleni küzdelemben. Körülötte történt meg az irodalomban a vezető osztályok egymást felváltása, csapott össze a régi és az új. Arany kétségtelenül a magyar nyelv legnagyobb művésze, sokkal nagyobb költő, mint akiket megbélyegzett. Helyes és időszerű volt költeményének elvi mondanivalója is: a figyelmeztetés a nagyhatalmak terjeszkedésére s ezzel szemben a költészet nemzet-őrző feladatára. De félt, hogy a nemzetit a népnemzetivel azonosította s kozmopolitának az új városi költészet képviselőit bélyegezte. Reviczky és társai viszont, bár részben téves nézeteket vallottak, a jövő szószólói voltak. Nélkülük irodalmunk megmaradt volna — ahogy Arany, Gyulai, Beöthy s kis tanítványaik kivánták — a népnemzeti keretei között. Ők készítették elő Ady és a Nyugat útját.

Ha már most tudjuk, hogy a mi kozmopolita vitánk épp az erős kapitalizálódás és Pest rohamos kiépülése idejére esik, s megindulása az 1877-ben Európaszerte meginduló reakciós védvámpolitika kezdetével egyidejű, nem nyilvánvaló-e, hogy a vita ezt fejezi ki, s oly nyilvánvalóan felépítményi jellegű, hogy szinte az ideológiai tükrözés-elméletének iskolapéldájául tekinthető, s ha nem volna, ki kellene találni? Ismételjük tehát, a vitában nem a mai értelem-ben vett kozmopolitizmusról van szó. A 80-es években a régi társadalom hívei harcoltak e jelszóval a csírázó új ellen, míg ma ellenkezőleg a szocialista, tehát leghaladottabb társadalom bélyegzi meg vele a régi, imperialista világ hódolóit. A dialektika azon szabályát, amelyet Sztálin úgy fogalmaz meg: »Nem azokra a társadalmi rétegekre kell orientálódni, amelyek már nem fejlődnek, noha a jelen pillanatban övék is a túlnyomó erő, hanem azokra a rétegekre, melyek fejlődnek, amelyeknek jövőjük van, noha a jelen pillanatban a túlnyomó erő nem is az övék«, az irodalomtörténetnek is meg kell szívlelnie. A mi esetünkben ebből az a belátás következik, hogy bár Arany volt az érett, nagy költő, Reviczkyé volt a jövő, mert ők az új fejlődést képviselték, Ady s a Nyugat szükségszerűen őket folytatta.

A kozmopolitizmus körüli vita persze nem zárul le nálunk a leirt csatározással. Ez csak első szakasza volt egy hosszú háborúnak. A harc még több ízben fel fog csapni, sőt nagyobb lánggal az eddiginél, mert kulturális jellegűből lassacskán egyre nyíltabban politikai tartalmúvá válik. De a későbbi ütközetek alkalma, tárgya és bajnokai már mások.

MAKAY GUSZTÁV

UJABB IRODALMUNK TÖRTÉNETÉNEK GIMNÁZIUMI TANKÖNYVE *

Magyar irodalomtörténet az ált. gimnáziumok IV. o. számára. III. rész. *Bóka László, Dallos György, Kardos László, Király István, Koczka Sándor és Pándi Pál* munkája. (Tankönyvkiadó.)

A felszabadulás óta állandó problémája és igyekvése tankönyvkiadásunknak a legszerencésebb megoldás, leghasználhatóbb irodalomtörténeti tankönyv kiadása. Ennek a célnak a szolgálatában érdemes megvizsgálnunk a gimnáziumi IV. osztály irodalomtörténeti tankönyvét, — most, amikor a tanítás tükrében, egy évi használat után már bő tapasztalataink vannak róla.

A felszabadulás után megjelent első tankönyvek nagyjában a felszabadulás előtti irodalomtörténeti tankönyvek szerkezeti megoldását tartották meg: a kötet elején (vagy hátulján) irodalmi szövegek, szemelvények sorakoztak írónként csoportosítva, második felében pedig a tanulmányserű, tömörségre törekvő történeti tankönyvszöveg következett, a korszakokon belül írónként.

A fordulat éve után — főként a fokról-fokra megismert szovjet tankönyvek példája nyomán — új típusú megoldások alakultak ki az irodalomtörténeti tankönyvek terén is.

*Makay Gusztáv tankönyvkritikáját — melynek több értékelésével nem ért egyet a szerkesztőség — mint vitaindító cikket közöljük, abban a reményben, hogy a cikk megjelenését több hozzászólás fogja követni a tankönyvvel kapcsolatban, elsősorban a magyar irodalmat tanító középiskolai tanárok köréből. Szerk.